

5. Karimov A.A., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Imamova N.M. *Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari*, Darslik, - T.:2021, 332 b.
6. Fredrick D.S. Choi & Gary K. Meek (2005) *International Accounting*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, pp.4-18
7. Emmanuel T. De George, *A Review of the IFRS Adoption Literature*, [Review of Accounting Studies, Forthcoming](#), 24.09.2015, page 118
8. J. Gordon, *International financial reporting standards – explained*, 2022
9. Irvine, H., & Lucas, N. *The Globalization of Accounting Standards*. Working paper, 3rd International Conference on Contemporary Business, 2006
10. Paanamen, M., & Lin, H. *The Development of Accounting Quality of IAS and IFRS over Time: The case of Germany*. *Journal of International Accounting Research*, 2009, 31-55 p.
11. Latifah, I., Asfadillah, C., & Sukmana, R. *History and Development of IFRS and AAOIFI and Their Future Challenge*. Working paper, Cambridge Business and Economics Conference, Cambridge University, UK, 2012
12. Teterleva A.S. *Mejdunarodnye standarty finansovoy otchetnosti: uchebnoye posobiye*. - Yekaterinburg: Izd. Ural. un-ta, 2016, str. 10.
13. AICPA, IFRS FAQs, www.ifrs.com
14. https://uzautomotors.com/articles/mdhdagi_eng_yirik_avtomobil_ishlab_chiqarish_ipo
<https://www.fitchratings.com/research/corporate-finance/fitch-upgrades-jsc-uzauto-motors-to-bb-outlook-stable-13-12-2022>

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРНИ ТАВСИФЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР МОДЕЛИ

*Эшбекова Зилола Турғунбоевна -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
докторанти*

doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss3/a24

Аннотация. Мақола рақамли иқтисодиёт шароитида молиявий натижаларни тавсифловчи кўрсаткичлар моделига бағишланган бўлиб, бугунги кундаги долзарб бўлган рақамли иқтисодиёт, молиявий натижалар тўғрисида ўзаро боғлиқ тадқиқот олиб борилган. Шунингдек, иқтисодий адабиётлар доирасида молиявий натижа тушунчасининг моҳияти ўрганилган бўлиб, молиявий натижанинг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидаги аҳамияти очиб берилган.

Калит сўзлар: фойда, соф фойда, маржа, харажат, рентабеллик, молиявий натижа, рақамли иқтисодиёт.

МОДЕЛЬ ПОКАЗАТЕЛЕЙ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ФИНАНСОВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

*Эшбекова Зилола Турғунбоевна -
Докторант Ташкентского государственного
экономического университета*

Аннотация. Статья посвящена модели показателей, характеризующих финансовые результаты в условиях цифровой экономики, и проведено соответствующее исследование цифровой экономики и финансовых результатов, актуальных на сегодняшний день. Также в рамках экономической литературы изучена сущность понятия финансового результата, выявлено значение финансового результата в деятельности хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: прибыль, чистая прибыль, маржа, себестоимость, рентабельность, финансовый результат, цифровая экономика.

A MODEL OF INDICATORS CHARACTERIZING FINANCIAL RESULTS IN THE DIGITAL ECONOMY

*Eshbekova Zilola Turgunboevna -
Tashkent State University of Economics, PhD student*

Abstract. The article is devoted to the model of indicators characterizing financial results in the conditions of the digital economy, and an interrelated research was conducted on the digital economy and financial results, which are relevant today. Also, the essence of the concept of financial result was studied within the framework of economic literature, and the importance of financial result in the activity of economic entities was revealed.

Keywords: profit, net profit, margin, cost, profitability, financial result, digital economy.

Кириш. Дунё тобора ўзаро боғланган ва технологияга асосланган бўлиб борар экан, рақамли иқтисодиёт глобал бизнес майдонларини шакллантиришда устун куч сифатида пайдо

бўлди. Анъанавий молиявий кўрсаткичлар энди ушбу динамик муҳитда фаолият юритаётган корхоналарнинг самарадорлиги ва муваффақиятини баҳолаш учун етарли эмас. Бунинг ўрнига

рақамли иқтисодиётда молиявий натижаларнинг ўзига хос жиҳатларини қамраб олиш учун кўрсаткичларнинг янги модели зарур. Рақамли иқтисодиёт корхоналар фаолияти ва молиявий натижаларни ишлаб чиқариш усулларини ислоҳ қилмоқда.

Мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни фаол ривожлантириш, барча тармоқлар ва соҳаларда, энг аввало, давлат бошқаруви, таълим, соғлиқни сақлаш ва қишлоқ хўжалигида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш бўйича комплекс чоратадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ““Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079-сонли фармонида рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида замонавий ахборот тизимлари ва дастурий маҳсулотларни жорий этиш ҳисобига маҳсулотлар ва хизматлар сифатини яхшилаш, уларнинг таннархи, ишлаб чиқаришдаги тўхталишларни камайтириш, молиявий-иқтисодий фаолиятнинг шаффофлигини ошириш каби вазифалар белгилаб олинганлигини алоҳида қайд этишимиз лозим.

Ҳар доим хўжалик юритувчи субъектнинг маълум бир даврдаги фаолияти молиявий натижа билан якуний кўрсаткични ифодалайди. Ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги ташкилотнинг фаолияти молиявий-хўжалик фаолиятдан фойда олишга қаратилган бўлиб, бу унинг асосий мақсади ҳисобланади. Фойда ишлаб чиқариш самарадорлигини, ишлаб чиқарилган маҳсулот сифати ва ҳажмини, меҳнат унумдорлиги ҳолатини ва таннарх даражасини энг кўп акс эттирувчи кўрсаткичдир. Молиявий натижалар маълум бир даврдаги, одатда, молиявий йил давомида компаниянинг молиявий кўрсаткичлари натижаларини билдиради. Молиявий натижалар компаниянинг молиявий ҳолати, рентабеллиги, ликвидлиги ва умумий фаолияти ҳақида қисқача маълумот беради. Молиявий натижаларнинг аҳамияти уларнинг турли манфаатдор томонлар, жумладан, инвесторлар, акциядорлар, кредиторлар, бошқарув ва назорат қилувчи органлар учун муҳим бўлган маълумотларни тақдим этиш қобилиятидадир.

Адабиётлар таҳлили. Биз тадқиқотимиз доирасида рақамли иқтисодиёт шароитида молиявий натижаларни тавсифловчи кўрсаткичларни ўрганишни мақсад қилганмиз, шу боис, аввало, молиявий натижаларнинг иқтисодий тушунча сифатида мазмун-моҳиятини очиб бериш ва сўнгра тадқиқотимизнинг мақсадини очиш муҳим. Шу сабабли бу бўйича олиб борилган илмий тадқиқотларни бирма-бир ўрганиб чи-

қишни лозим топдик. Иқтисодий адабиётларда молиявий натижалар кенг муҳокама қилинадиган ва таҳлил қилинадиган мавзудир. Тадқиқотчилар, олимлар ва иқтисодчилар молиявий натижаларнинг турли томонлари ва уларнинг оқибатларини ўрганишди. Иқтисодий адабиётларда келтирилган баъзи умумий шарҳлар ва кузатишлар: айрим нашрларда молиявий натижа – фоизлар ва солиқларни тўлашдан олдинги даромад ва солиқларни тўлашдан олдинги даромад ўртасидаги фарқ. Бу молиявий ишлардан келиб чиқадиган даромад ёки зарар билан белгиланади [1].

В.Г.Гетман фикрича, “молиявий натижа фойда ёки зарар кўрсаткичлари билан белгиланади, бошқарув натижаси ва сарфланган харажатлар самарадорлигини умумлаштирилган шаклда акс эттиради” [2].

О.В.Ефимова бу борада қуйидагиларни таъкидлайди: “Корхонанинг молиявий натижаси деганда фойда тушунилади, шу билан бирга, якуний натижа ҳақиқатан ҳам эгалари тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлган натижадир, жаҳон амалиётида бу “соф активларнинг кўпайиши” деган маънони англатади” [3].

В.В.Бочаров эса “Корхонанинг молиявий натижаларини шакллантириш тартиби молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботга киритилган моддаларни тизимлаштиради ва ҳисобот даврининг ялпи фойдасидан тақсимланмаган (соф) фойда (қопланмаган зарар)гача шаклланишини кўрсатади” [4].

Г.В.Савитская ўз тадқиқотида: “Корхонанинг молиявий натижалари олинган фойда миқдори ва рентабеллик даражаси билан тавсифланади. Фойда – соф даромаднинг бевосита хўжалик юритувчи субъектлар томонидан маҳсулот сотилгандан кейин олиннадиган қисми; рентабеллик кўрсаткичлари умумий иш самарадорлигини тавсифлайди ва фойдадан кўра кўпроқ бошқарувнинг якуний натижаларини акс эттиради, чунки уларнинг қиймати таъсирнинг пул ёки фойдаланилган ресурсларга нисбатини кўрсатади” [5], – деб изоҳлаб ўтган.

М.Н.Креинина эса молиявий натижаларни очиб беришда: “...фойда – корхонанинг молиявий кўрсаткичларини тавсифловчи иқтисодий кўрсаткич, барча турдаги даромадларнинг барча турдаги харажатлардан ошиб кетиши” [6], – деб таъкидлаган.

Ташкилотнинг молиявий натижалари ва рентабеллиги компаниянинг айланма маблағларини таҳлил қилиш билан бевосита боғлиқ. Фойда тадбиркорнинг инвестиция қилинган капитал бўйича соф даромади бўлиб, пул шаклида ифодаланади, унинг бизнесни юритиш хавфи учун ҳақ тўлашини тавсифлайди. Фойда –

бизнесни юритиш жараёнида умумий даромад ва умумий харажатлар ўртасидаги фарқ [7].

Хўжалик юритувчи субъектнинг рентабеллиги мутлақ ва нисбий кўрсаткичлар билан тавсифланади. Даромаднинг мутлақ кўрсаткичи фойда (даромад) миқдоридир. Нисбий кўрсаткич – рентабеллик даражаси. Рентабеллик – ишлаб чиқариш ва савдо жараёнининг рентабеллиги (рентабеллиги), унинг қиймати рентабеллик даражаси билан ўлчанади [8].

Ташкилотнинг фаолияти, кўпинча, фойда ва рентабеллик кўрсаткичлари билан баҳоланади, бу эса ўз навбатида, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш, унинг ритми ва мулккий потенциалнинг айрим турларидан фойдаланиш самарадорлигига сезиларли даражада боғлиқ [9].

Фаолиятнинг молиявий натижаси жамият тараққиётининг маълум бир босқичида шакланган ортиқча маҳсулот қийматининг бир қисмини пул шаклида шаклантириш, тақсимлаш ва ишлатиш бўйича иқтисодий муносабатларни амалга оширишнинг маълум шаклини ифодалайди, муайян иқтисодий тизимда ва унда яратилган иқтисодий механизм орқали амалга оширилади [10].

Компаниянинг фойдаси тадбиркорлик фаолиятининг асосий мақсади ҳисобланади. Ҳар қандай бизнес турини амалга оширишнинг асосий мотиви, унинг асосий якуний мақсади корхона эгаларининг фаровонлигини оширишдир. Ушбу ўсишнинг ўзига хос хусусияти инвестиция қилинган капитал бўйича уларнинг жорий ва кечиктирилган даромадлари ҳажми бўлиб, унинг манбаи олинган фойда ҳисобланади [11]. Е.Г.Великая, В.В.Чурко ўз тадқиқотларида: “Иқтисодий фаолият самарадорлиги рентабелликнинг иқтисодий категорияси билан ифодланади. Умуман олганда, рентабеллик родини ўйнайди [12].

Оддий фаолиятнинг якуний молиявий натижаси тасодифий характерга эга бўлган ва жуда кам учрайдиган фавқулодда даромадлар ва харажатлар баланси билан кўпайган ёки камайган ҳолда тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) ҳосил қилади. Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) миқдорини аниқлаш молиявий йилни тугатади [13].

Молиявий натижа ҳисобот давридаги молиявий-хўжалик фаолияти жараёнида ташкилот капиталининг кўпайиши ёки камайиши, фойда ёки зарар кўринишида ифодланади [14].

В.Е.Ануфриев фикрича эса “молиявий натижа – ташкилотнинг даромадлари ва харажатлари ўртасидаги фарқ. Даромаднинг харажатлардан ошиб кетиши ташкилотнинг мулки – фойданинг кўпайиши ва харажатларнинг даро-

маддан кўпайиши – мулкнинг камайиши – зарарни англатади” [15].

Молиявий натижа – хўжалик юритувчи субъектнинг даромадлари ва харажатлари ўртасидаги фарқ ёки жаҳон амалиётида унинг соф активларидаги ўсиш/камайишни қандай изоҳлаши [16].

Фойда ишлаб чиқариш самарадорлиги, ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми ва сифати, меҳнат унумдорлиги ҳолати ва таннарх даражасини энг тўлиқ акс эттирувчи кўрсаткичдир [17]. И.Н.Чуев, Л.Н.Чуева фикрича, фойда корхонанинг молиявий натижалари, унинг ишининг мутлақ самарадорлигини тавсифлайди [18].

А.Д.Шеремет, Р.С.Сайфулин, Е.В.Негашев ўз тадқиқотларида: “Корхона фаолиятининг якуний молиявий натижаси ҳисобот даврининг баланси фойдаси (зарари) бўлиб, маҳсулот сотишдан олинган натижа, молиявий фаолият натижаси, даромадлар баланси ва даромадлар балансининг алгебраик йиғиндиси бошқа номутаносиб операциялар бўйича харажатлар ҳисобланади,” [19], – деб изоҳлаб ўтишган.

Молиявий таҳлил соҳаси ва унинг турли иқтисодий жиҳатларга таъсири ривожланишда давом этмоқда, чунки тадқиқотчилар молиявий натижаларнинг мураккабликлари ва динамикасини чуқурроқ ўрганишда давом этмоқдалар.

Тадқиқот методологияси. Ушбу тадқиқотда молиявий натижа бўйича изланишлар олиб борилган бўлиб, иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усуллари таянилган, яъни анализ, синтез, индукция, дедукция ва илмий абстракт усуллари.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқотларга асосланган бўлса, молиявий натижалар хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини баҳолаш учун ҳал қилувчи восита сифатида қаралаётганлиги гувоҳи бўлди. Улар рентабеллик, самарадорлик ва умумий молиявий ҳолатини баҳолаш учун миқдорий асосни таъминлайди. Молиявий натижалар, хусусан, соф даромад ва фойда маржаси каби рентабеллик кўрсаткичлари кенг ўрганилади. Иқтисодчилар рентабелликка ҳисса қўшадиган омилларни ва унинг акциядорлар даромадига таъсирини ўрганадилар. Улар турли соҳалар ва бизнес моделлари молиявий натижаларга қандай таъсир қилишини ва компаниялар рентабелликни максимал даражада ошириш учун фойдаланадиган стратегияларни ўрганадилар.

Молиявий натижалар, кўпинча, бозор реакцияларини келтириб чиқаради ва компанияларнинг баҳосига таъсир қилади. Тадқиқотчилар молиявий натижалар ва қимматли қоғозлар баҳоси ўртасидаги муносабатни ўрганиб, ижобий ёки салбий молиявий кутилмаган ҳодисалар инвесторларнинг кайфияти ва бозор фао-

лиятига қандай таъсир қилишини таҳлил қиладилар. Шунингдек, улар молиявий натижаларнинг бозор самарадорлиги ва тахминларни шакллантиришдаги ролини ўрганадилар.

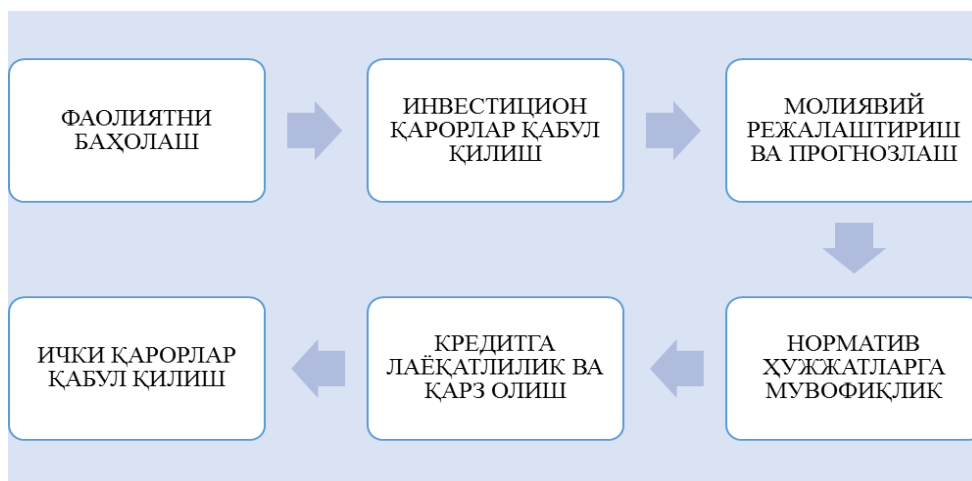
Молиявий натижалар потенциал молиявий қийинчиликларни аниқлаш ва корпоратив муваффақиятсизликларни башорат қилишда муҳим роль ўйнайди. Рентабелликнинг пасайиши, қарз даражасининг ошиши ва ликвидлик муаммолари каби молиявий аҳволнинг ёмонлашувидан далолат берувчи молиявий кўрсаткичлар ва нисбатлар, молиявий тангликнинг сабаблари ва оқибатларини, шунингдек, эрта огоҳлантириш тизимлари ва уларни бартараф этиш чораларининг самарадорлигини ўрганишда аҳамиятли саналади.

Молиявий натижаларнинг аниқлиги ва шаффофлиги манфаатдор томонларнинг ишончи ва бозор яхлитлиги учун муҳим ҳисобланади. Ишончли молиявий ҳисоботни таъминлашда бухгалтерия ҳисоби стандартлари, қоидалар ва корпоратив бошқарув амалиётларининг роли, молиявий шаффофликнинг инвестор ишончига, бозор самарадорлигига ва капитал тақсимотига таъсирини таҳлил қилиш ҳам муҳим саналади.

Шунингдек, молиявий натижаларни компаниялар, тармоқлар ва минтақалар бўйича таққослаш кенг тарқалган тадқиқот ёндашувидир. Иқтисодчилар молиявий кўрсаткичлар, рентабеллик омиллари ва саноатга хос омиллардаги фарқларни ўрганадилар. Улар молиявий натижалар ва фирманинг турли ўзига хос хусусиятлари, масалан, ҳажми, ёши, мулкчилик тузилиши ва бозор рақобатбардошлиги ўртасидаги муносабатни ўрганадилар.

Молиявий натижалар фақат алоҳида компаниялар билан чекланмайди; улар ҳам кенгроқ макроиқтисодий таъсирга эга. Тадқиқотчилар ялпи молиявий натижалар ва уларнинг ЯИМ ўсиши, инвестициялар даражаси ва бандлик каби иқтисодий кўрсаткичлар билан боғлиқлигини таҳлил қиладилар. Улар молиявий натижалар иқтисодиётнинг умумий саломатлиги ва унинг иқтисодий зарбаларга чидамлилигини қандай акс эттиришини ўрганадилар.

Молиявий натижалар нима учун зарур бўлишининг бир неча асосий сабаблари мавжуд бўлиб, 1-расмда келтириб ўтганмиз.

1-расм. Молиявий натижалар тўғрисидаги маълумотларга бўлган эҳтиёжлар узвийлиги

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

1-расмда келтирилган зарурликларни асослашга ҳаракат қиламиз. Молиявий натижалар манфаатдор томонларга компания фаолиятини унинг мақсад ва вазифаларига нисбатан баҳолаш имконини беради. У компаниянинг рентабеллигини, даромадларининг ўсишини ва операцион самарадорлигини баҳолаш учун миқдорий асосни беради. Турли даврлардаги молиявий натижаларни таққослаш орқали манфаатдор томонлар онгли қарорлар қабул қилишга ёрдам берадиган тенденцияларни аниқлашлари мумкин.

Инвесторлар ва акциядорлар компаниянинг молиявий ҳаётлигини ва потенциал даромадларини баҳолаш учун молиявий натижа-

ларга таянадилар. Улар ўз акцияларини сотиб олиш, ушлаб туриш ёки сотишни аниқлаш учун даромад, соф даромад, акциядан олинган даромад ва инвестициядан олинган даромад каби асосий молиявий кўрсаткичларни ўрганадилар. Молиявий натижалар компаниянинг даромад олиш қобилиятини баҳолашга ёрдам беради ва келажакдаги фаолиятини баҳолаш учун асос яратади.

Молиявий натижалар молиявий режалаштириш ва прогнозлаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Ўтган йилги молиявий натижаларни таҳлил қилиб, компаниялар кучли томонларини, заиф томонларини ва яхшилаш учун зарур йўналишларни аниқлашлари мумкин. Ушбу ту-

шунчалар реал мақсадларни белгилаш, бюджетларни шакллантириш, ресурсларни тақсимлаш ва келажакдаги ўсишни таъминлаш учун стратегияларни ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Молиявий натижалар тартибга солишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Оммавий савдо компаниялари ўзларининг молиявий натижаларини бухгалтерия ҳисоби стандартлари ва қоидаларига мувофиқ ҳисобот беришлари шарт. Молиявий ҳисоботлар шаффофлик ва ҳисобдорликни таъминлаб, компаниялар қонуний талабларга риоя қилишларини ҳамда манфаатдор томонларга тўғри ва ишончли маълумотларни тақдим этишларини таъминлайди.

Молиявий институтлар ва кредиторлар корхона ёки ташкилотнинг кредитга лаёқатлигини баҳолаш ва унинг кредит олиш имкониятини аниқлаш учун молиявий натижаларга таянадилар. Молиявий ҳисоботлар, хусусан, баланс ва пул оқими тўғрисидаги ҳисобот компаниянинг ликвидлиги, тўлов қобилияти ва қарзларини тўлаш қобилияти ҳақида тушунча беради. Кучли молиявий натижалар компаниянинг қулай кредит шартларини олиш имкониятини оширади.

Раҳбарият операциялар, инвестициялар, харажатларни бошқариш ва стратегик режалаштириш бўйича асосли қарорлар қабул қилиш учун молиявий натижалардан фойдаланади. Молиявий маълумотларни таҳлил қилиш орқали раҳбарият такомиллаштирилган йўналишларини аниқлаши, ресурсларни самарали тақсимлаши ва бизнес жараёнларини оптималлаштириши мумкин.

Шуни айтиш керакки, молиявий натижалар зарур, чунки улар самарадорликни баҳолаш, инвестиция қарорлари, молиявий режалаштириш, норматив ҳужжатларга мувофиқлик, кредитга лаёқатлиликини баҳолаш ва ички қарорлар қабул қилиш учун муҳим маълумотларни тақдим этади. Улар манфаатдор томонлар учун компаниянинг молиявий ҳолати ва истиқболларини тушунишлари учун муҳим воситалардир.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 3-сонли БҲМС – «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» миллий стандартида келтирилган асосий кўрсаткичлар қуйидаги 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда келтирилган асосий кўрсаткичлар [20]

Реализациядан соф тушум	Молиявий фаолият бўйича бошқа даромадлар ва харажатлар
Реализациядан ялпи молиявий натижа	Умумҳўжалик фаолиятининг молиявий натижаси
Асосий фаолиятдан бошқа операциян даромадлар ва харажатлар	Фавқулоддаги фойда ва зарарлар
Асосий хўжалик фаолиятининг молиявий натижалари (фойда ёки зарар)	Даромад (фойда) солиғи тўлангунга қадар умумий молиявий натижа (фойда ёки зарар)
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари)	

Ушбу тадқиқот ишимизда юқорида таъкидлаб келганимиздек, рақамли иқтисодиёт шароитида молиявий кўрсаткичларни самарали баҳолаш оладиган кўрсаткичларнинг кенг қамровли моделини ишлаб чиқишнинг асосий элементлари ва мулоҳазалари ўрганилади. Молиявий натижаларни тавсифловчи кўрсаткичлар

моделининг биз томонимиздан халқаро тажрибаларга таянган ҳолдаги таркибини қуйидаги 2-жадвалда келтириб ўтганмиз.

Даромад товарлар ёки хизматларни сотишдан олинган умумий пул миқдорини ифодалайди. Бу компаниянинг молиявий кўрсаткичлари ва ўсишининг асосий кўрсаткичидир.

2-жадвал

Молиявий натижаларни тавсифловчи кўрсаткичлар модели

Даромад	Активлар рентабеллиги
Соф даромад	Ўз капиталининг рентабеллиги
Ялпи фойда маржаси	Нақд пул оқими
Операцион фойда маржаси	Қарзнинг ўз капиталига нисбати
Соф фойда маржаси	Жорий нисбат
Акция бошига даромад	Инвентаризация айланмаси

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Соф фойда ёки соф даромад сифатида ҳам танилган соф даромад жами даромаддан барча харажатларни олиб ташлангандан кейин қолган миқдордир. Бу компаниянинг рентабеллигини

акс эттиради ва унинг даромад олиш қобилиятини кўрсатади.

Ялпи фойда маржаси сотилган маҳсулот таннархини чегириб ташлагандан кейин қолган

даромад фоизини ўлчайди. Бу компаниянинг ишлаб чиқариш жараёни ва нарх стратегиясининг самарадорлигини кўрсатади.

Операцион фойда маржаси фоизлар ва солиқларни ҳисобга олишдан олдин компаниянинг асосий фаолиятдан олинган фойда фоизини кўрсатади. Бу компаниянинг харажатларни назорат қилиш ва асосий фаолиятдан фойда олиш қобилиятини таъкидлайди.

Соф фойда маржаси соф даромаднинг умумий даромадга нисбатан фоизини ўлчайди. У барча харажатларни, шу жумладан, солиқлар ва фоизларни ҳисобга олган ҳолда компаниянинг умумий рентабеллиги ҳақида тушунча беради.

Акция бошига даромадни муомаладаги акцияларнинг умумий сонига бўлиш йўли билан ҳисобланади. У компания фойдасининг ҳар бир акцияга ажратилган қисмини ифодалайди. Акция бошига даромад, одатда, сармоядорлар томонидан компаниянинг даромадлилигини акция бошига баҳолаш учун қўлланилади.

Активлар рентабеллиги компаниянинг умумий активларига нисбатан рентабеллигини ўлчайди. Бу компания даромад олиш учун ўз активларидан қанчалик самарали фойдаланишини кўрсатади.

Ўз капиталининг рентабеллиги компаниянинг акциядорларнинг капиталига нисбатан рентабеллигини ўлчайди. У акциядорлар инвестицияларининг ҳар бир сўми учун олинган даромадни кўрсатади ва компаниянинг акциядорлар томонидан тақдим этилган капитал билан фойда олиш қобилиятини акс эттиради.

Нақд пул оқими компанияга ва компаниядан пул маблағларининг ҳаракатини ифодалайди. Ижобий пул оқими компания сарфлаганидан кўра кўпроқ нақд пул ишлаб чиқараётганини кўрсатади, бу унинг ликвидлиги ва молиявий барқарорлиги учун жуда муҳимдир.

Қарзнинг ўз капиталига нисбати компаниянинг умумий қарзини унинг акциядорлари-

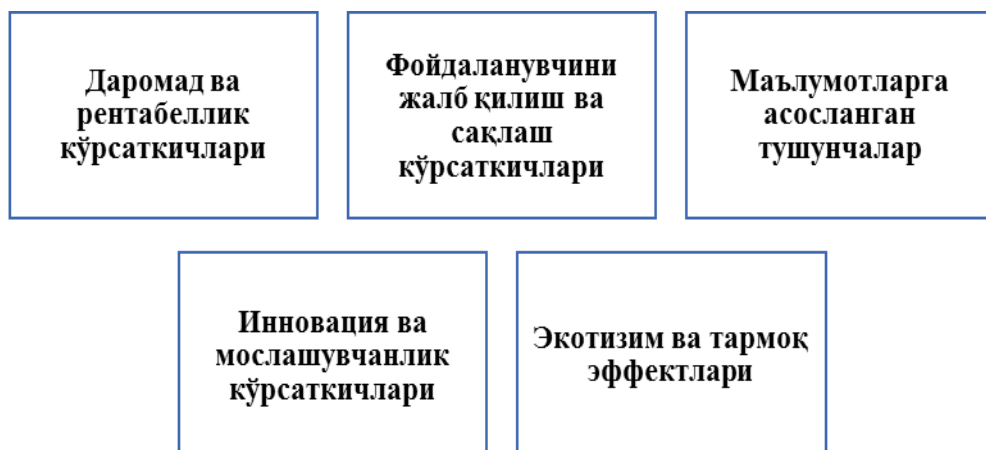
нинг капиталига солиштиради. У компаниянинг тўлов қобилияти ва молиявий таваккалчилик даражасини акс эттиради, бу қарзни молиялаштиришнинг ўз капиталига нисбатан улушини кўрсатади.

Жорий коэффициент компаниянинг қисқа муддатли мажбуриятларини қисқа муддатли активлари билан қоплаш қобилиятини ўлчайди. У жорий активларни жорий мажбуриятларга бўлиш йўли билан ҳисобланади. Коэффициент 1 дан юқори бўлса, компания ўзининг қисқа муддатли мажбуриятларини қондириш учун етарли активларга эга эканлигини кўрсатади.

Инвентаризация айланмаси компания ўз инвентарларини маълум бир давр ичида қанчалик тез сотишини ўлчайди. Бу инвентаризацияни бошқариш самарадорлигини ва инвентарни сотишга айлантириш қобилиятини кўрсатади.

Ушбу кўрсаткичлар компаниянинг молиявий кўрсаткичлари, рентабеллиги, самарадорлиги ва ликвидлиги ҳақида қимматли маълумотларни беради. Улар инвесторлар, таҳлилчилар ва манфаатдор томонлар томонидан турли компанияларнинг sanoat ёки вақт ўтиши билан молиявий натижаларини баҳолаш ва таққослаш учун кенг қўлланилади.

Рақамли иқтисодиёт шароитида даромад оқимлари кўпинча ноанъанавий шаклларни олади. Анъанавий савдо кўрсаткичларидан ташқари корхоналар рақамли реклама, обуналар, лицензиялаш, маълумотларни монетизация қилиш ва платформа тўловлари ва бошқа манбалар орқали даромад олади. Комплекс кўрсаткич модели ушбу турли хил даромад оқимларини ҳисобга олиши ва ташкилотнинг молиявий ҳолатининг яхлит кўринишини таъминлаши керак. Бундан ташқари у соф даромаддан ташқари рентабеллик кўрсаткичларини ҳисобга олиши керак, масалан, мижозларнинг умр бўйи қиймати, мижозларни сотиб олиш қиймати ва ялпи маржа коэффициентлари, айниқса, рақамли бизнес моделларида долзарбдир.

2-расм. Рақамли иқтисодиётда молиявий натижаларнинг ўзига хослиги

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Рақамли иқтисодиётда фойдаланувчиларни жалб қилиш ва ушлаб туриш молиявий муваффақиятнинг муҳим омили ҳисобланади. Моделга фойдаланувчи хатти-ҳаракатларини ўлчайдиган кўрсаткичлар, масалан, фаол фойдаланувчилар, фойдаланувчиларнинг ўсиш суръати, ишламай қолиш даражаси ва фойдаланувчини ушлаб туриши керак. Бундан ташқари фойдаланувчи қониқишини Net Promoter Score (Промоутернинг аниқ рейтинг) ёки мижозлар эҳтиёжини қондириш сўровлари каби кўрсаткичлар орқали ўлчаш рақамли бизнеснинг узоқ муддатли ҳаётийлиги ва ўсиш потенциални тушуниш имконини беради.

Маълумотлар рақамли иқтисодиётнинг қон томиридир. Бинобарин, ушбу контекстдаги молиявий натижалар учун индикатор модели маълумотларга асосланган тушунчаларни ўз ичига олиши керак. Маълумотлардан фойдаланиш билан боғлиқ кўрсаткичлар, масалан, маълумотларни йиғиш харажатлари, маълумотлар сифати ва маълумотларни монетизация қилиш салоҳияти муҳим компонентлардир. Бундан ташқари маълумотларни таҳлил қилиш ва улардан самарали фойдаланиш қобилияти, маълумотлар таҳлилидаги асосий самарадорлик кўрсаткичлари (KPI) томонидан тасдиқланганидек, компаниянинг рақобатдош устунлиги ва келажакдаги молиявий истиқболларини кўрсатиши мумкин.

Рақамли иқтисодиётда инновациялар тезлиги ва ривожланаётган тенденцияларга мослашиш молиявий муваффақият учун жуда муҳимдир. Илмий тадқиқот ва ишланмаларга инвестицияларни, маҳсулот ёки хизматларнинг инновация тезлигини ва бозор динамикасига жавобан бизнес моделларини айлантириш қобилиятини ўлчайдиган кўрсаткичлар киритилиши керак. Рақамли иқтисодиётдаги молиявий кўрсаткичлар, кўпинча, компаниянинг эгри чизиқдан олдинда бўлиш ва бузғунчи технологиялар ва бизнес моделларини қабул қилиш қобилияти билан чамбарчас боғлиқ.

Молиявий натижаларда молиявий кўрсаткич асосий хусусиятлардан бири бўлиб, рақобатбардошлик, бизнеснинг потенциали ва ташкилот бошқарувининг иқтисодий манфаатлари ҳамда ҳозирги ёки келажакдаги пудратчиларнинг ишончлилигини белгилайди. Яхши молиявий кўрсаткичлар акциядорларни инвестициялари учун мукофотлайди. Ташкилотнинг молиявий кўрсаткичлари акциядорнинг давр охиридаги ҳолати бошидан кўра қанчалик яхши эканлиги билан ўлчанади ва буни молиявий ҳисоботлардан олинган нисбатлар ёрдамида аниқлаш мумкин, хусусан, бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботдаги маълумотлар. Концептуал асосга кўра, молиявий ҳисоботнинг элементлари ва молиявий натижани ифодаловчи кўрсаткичлар қуйидагича таснифланади ва у 3-жадвалда келтирилган.

3-жадвал

Молиявий ҳисоботнинг элементлари ва молиявий натижани ифодаловчи кўрсаткичлари

Умумий тушунчалар	Элементлар номи	Таъриф ёки тавсиф
Иқтисодий ресурс	Актив	Олдинги ҳодисалар натижасида ташкилот томонидан назорат қилинадиган мавжуд иқтисодий ресурс . Иқтисодий ресурс иқтисодий нафлар яратиш потенциалига эга бўлган ҳуқуқ ҳисобланади
Талаб қилиш ҳуқуқи	Мажбурият	Ташкилотнинг олдинги ҳодисалар натижасида юзага келган иқтисодий ресурсни ўтказиш бўйича мавжуд жавобгарлиги
	Хусусий капитал	Ташкилотнинг барча мажбуриятлари чегирилгандан кейин унинг активларидаги қолдиқ улуш
Иқтисодий ресурслар ва талаб қилиш ҳуқуқларидаги ўзгаришлар	Даромадлар	Хусусий капиталга нисбатан талаб қилиш ҳуқуқлари эгаларининг бадаллари билан боғлиқ бўлмаган хусусий капиталнинг ошишига олиб келадиган активларнинг ошиши ёки мажбуриятларнинг камайиши
	Харажатлар	Хусусий капиталга нисбатан талаб қилиш ҳуқуқлари эгаларига тақсимлашлар билан боғлиқ бўлмаган хусусий капиталнинг камайишига олиб келадиган активларнинг камайиши ёки мажбуриятларнинг ошиши
	Фойда	Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти – 12-сонли «Фойдадан солиқлар»да бухгалтерия фойдаси давр учун фойда солиғи харажати чегириб ташланишидан олдинги фойда ёки зарардир

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Тадқиқотимиз давомида энг эътиборли жиҳати, молиявий натижаларга доир ўрганишларимизда энг кўп ўчрайдиган иқтисодий категориялар мавжуд бўлиб, умумий ҳолда молиявий натижанинг асоси даромад ва харажатга бориб тақалаётганлигини кўришимиз мумкин.

Шу ўринда даромад ва харажатларнинг аҳамиятига ҳам тўхталиб ўтишни лозим топдик. Молиявий таҳлил соҳасида даромадлар ва харажатлар компаниянинг молиявий натижаларига сезиларли таъсир кўрсатадиган иккита асосий компонент ҳисобланади. Ушбу омиллар ўртаси-

даги ўзаро таъсирни тушуниш орқали манфаатдор томонлар компаниянинг рентабеллиги, молиявий ҳолати ва умумий фаолияти ҳақида қимматли тушунчаларга эга бўладилар.

Даромад ҳар қандай бизнеснинг қонидир. У товарлар ёки хизматларни сотишдан олинган умумий пул миқдорини ифодалайди. Даромад молиявий натижаларнинг асосий омили бўлиб хизмат қилади ва унинг ўсиши компания муваффақияти учун жуда муҳимдир. Даромадни ошириш мижозлар базасини кенгайтириш, нархларни ошириш, янги маҳсулотларни жорий этиш ёки сотиш ва маркетинг ҳаракатларини яхшилаш натижасида юзага келиши мумкин.

Даромад компаниянинг молиявий фаолиятини баҳолаш учун асосий кўрсаткичдир. Бу компаниянинг таклифларига бўлган талабни ва мижозларни жалб қилиш ва ушлаб туриш қобилиятини акс эттирувчи даромад ўсишининг асосий кўрсаткичидир. Даромаднинг барқарор ўсиши, одатда, ижобий молиявий натижаларга олиб келади, бу соғлом ва муваффақиятли бизнесни кўрсатади.

Харажатлар компаниянинг кундалик фаолиятида қилган барча харажатларини ўз ичига олади. Улар сотилган маҳсулот таннархи, операция харажатлар, сотиш ва маъмурий харажатлар, фоизлар каби турли тоифаларни ўз ичига олади. Харажатларни бошқариш ва назорат қилиш рентабеллик ва молиявий барқарорликни таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга.

Сотилган маҳсулот таннархи компания томонидан сотилган товарлар ёки хизматларни ишлаб чиқариш ёки сотиб олиш билан боғлиқ тўғридан-тўғри харажатларни ифодалайди. У хомашё, тўғридан-тўғри меҳнат ва қўшимча ишлаб чиқариш харажатларини ўз ичига олади. Харажатларни самарали бошқариш яхшиланган фойда маржаси ва умумий молиявий натижаларга ҳисса қўшиши мумкин.

Операцион харажатларга бизнесни юришти билан боғлиқ харажатлар, масалан, ижара, коммунал хизматлар, иш ҳақи, маркетинглар билан боғлиқ харажатлар киради. Ушбу харажатлар кундалик операцияларни қўллаб-қувватлаш ва ўсишни таъминлаш учун зарурдир. Операцион харажатларни диққат билан кузатиб бориш ва оптималлаштириш самарадорликни ошириш, харажатларни тежаш ва молиявий натижаларни яхшилашга олиб келиши мумкин.

Корхонанинг молиявий натижаларига даромадлар ва харажатлар ўртасидаги боғлиқлик катта таъсир кўрсатади. Даромад харажатлардан ошиб кетганда, компания ижобий молиявий натижаларга олиб келадиган фойда келтиради. Аксинча, агар харажатлар даромаддан ошса, компания зарар кўради, бу эса салбий молиявий натижаларга олиб келади.

Рентабеллик бизнес учун асосий мақсад бўлиб, соғлом фойда маржасига эришиш даромадлар ва харажатлар ўртасидаги мувозанатни самарали бошқаришга боғлиқ. Харажатларни назорат қилишда даромадни ошириш орқали компания рентабеллик ва молиявий кўрсаткичларни ошириши мумкин.

Бундан ташқари барқарор фойда маржасини сақлаб қолиш қобилияти узоқ муддатли барқарорлик учун жуда муҳимдир. Бу компания харажатларни қоплаши, бизнесга қайта инвестиция киритиши ва акциядорларга даромад келтириши мумкинлигини таъминлайди.

Даромадларни стратегик жиҳатдан ошириш ва харажатларни самарали бошқариш орқали компаниялар ижобий молиявий натижаларга эришиши мумкин. Бунинг учун савдо ҳажмини ошириш, харажатларни самарали бошқариш ва операция самарадорликни доимий баҳолашга эътибор қаратиш лозим. Манфаатдор томонлар, шу жумладан, инвесторлар, акциядорлар ва менежмент асосли қарорлар қабул қилиш, иш фаолиятини баҳолаш ва молиявий муваффақиятга эришиш учун стратегияларни ишлаб чиқишда даромад ва харажатлар динамикасини яқиндан таҳлил қилади. Даромадлар ва харажатлар ўртасидаги соғлом мувозанатни сақлаш орқали корхоналар динамик бизнес муҳитида барқарор ўсиш ва рентабелликка йўл очиши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Ушбу тадқиқот бўйича хулоса қиладиган бўлсак, биз тадқиқот давомида молиявий натижанинг моҳиятини очишга ҳаракат қилдик. Молиявий натижа хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларини ҳар томонлама акс эттиради, у сотишдан тушган тушум, соф даромад, фойда, инвестициялар рентабеллиги ва пул оқими каби омилларни ўз ичига олиши ойдинлашди. Шунингдек, манфаатдор томонларга компания фаолияти самарадорлигини баҳолаш, асосли қарорлар қабул қилиш ва унинг узоқ муддатли ҳаётийлигини баҳолаш имконини берувчи миқдорий ўлчов бўлиб хизмат қилади.

Бундан ташқари молиявий натижа компаниянинг барқарор фойда олиш, ресурсларни самарали тақсимлаш ва ўзгарувчан бозор шароитларига мослашиш қобилияти ҳақида тушунча беради. Охир-оқибат, молиявий натижа стратегик режалаштириш, инвестиция қарорлари ва меъёрий ҳужжатларга мувофиқликни бошқарадиган асосий кўрсаткич бўлиб хизмат қилади. У манфаатдор томонлар учун компас вазифасини бажариб, компаниянинг молиявий ҳолати ва унинг динамик бизнес муҳитидаги ўсиш ва муваффақият потенциалининг тўлиқ тасвирини тақдим этади.

Олиб борилган ўзгаришларга асосланиб, бизнинг фикримизча эса **молиявий натижа**

хўжалик юритувчи субъектнинг маълум бир даврдаги молиявий фаолиятдан олинган натижалар ва самарадорлик кўрсаткичлари, даромадларни шакллантириш, харажатларни бош-

қариш, рентабеллик, ликвидлик ва ташкилотнинг умумий молиявий ҳолатининг энг юқори нуқтасини ифодалайди.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Financial_result
2. Гетьман В.Г. Бухгалтерский учет. Учебник. / Под ред. проф. В.Г.Гетьмана. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 601 с.
3. Ефимова О.В. Анализ финансовой отчетности. Учебное пособие для магистров. / О.В.Ефимова [и др.]. – М.: Омега-Л, 2013. – 388 с.
4. Бочаров В.В. Инвестиции. Учебник и практикум для академического бакалавриата. / В.Е.Леонтьев, В.В.Бочаров, Н.П.Радковская. – М.: Издательство Юрайт, 2016.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Учебное пособие. / Г.В.Савицкая. – М.: ИНФО, 2014. – 377 с.
6. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент. Учебное пособие. – М.: Дело и Сервис, 2009. – 245 с.
7. Селезнева Н.Н. Финансовый анализ. Управление финансами. Учебное пособие. / Н.Н.Селезнева, А.Ф.Ионова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 639 с.
8. Балабанов И.Т. Анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта. Учебное пособие. / И.Т.Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 276 с.
9. Ковалев В.В. Финансовый учет и анализ: концептуальные основы. Монография. / В.В.Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 720 с.
10. Степаненко Е.И. Отчет о финансовых результатах в свете российских и международных стандартов бухгалтерского учета. / Е.И.Степаненко. // Вестник Российского государственного аграрного заочного университета. 2013. Т. 19. № 14. С. 194-199.
11. Бланк И.А. Управление прибылью. / И.А.Бланк. 3-е изд., перераб. и доп. – Киев: Ника-Центр, 2007. – 768 с.
12. Великая Е.Г. Стратегический потенциал и рентабельность организации. / Е.Г.Великая, В.В.Чурко. // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2014. № 2 (17). С. 7-9.
13. Курилова А.А. Формирование системы финансового планирования на предприятиях автомобильной промышленности. / А.А.Курилова. // Экономический анализ: теория и практика. 2011. №36. С. 18-26.
14. Толкачева Н.А. Финансовый менеджмент: курс лекций. / Н.А.Толкачева. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 144 с.
15. Ануфриев В.Е. Бухгалтерский учет основных средств, капитала и прибыли. Учебное пособие. / В.Е.Ануфриев. – М.: Бухгалтерский учет, 2012. – 112 с.
16. Соколов Я.В. Управленческий учет. Учебное пособие. / Я.В.Соколов. – М.: Магистр, 2011. – 428 с.
17. Вагазова Г.Р. Суцность финансовых результатов деятельности предприятия. / Г.Р.Вагазова, Е.С.Лукьянова. // Молодой ученый. 2015. № 11.3. С. 13-15.
18. Чуев И.Н. Комплексный экономический анализ финансовохозяйственной деятельности. Учебник. / И.Н.Чуев, Л.Н.Чуева. – М.: Дашков и Ко, 2013. – 384 с.
19. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций. / А.Д.Шеремет, Р.С.Сайфулин, Е.В.Негашев. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М, 2016. – 208 с.
20. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 3-сонли БҲМС – «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» миллий стандарти [Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 26 августда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами: 484].

ЭКОЛОГИК АУДИТНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ ДОЛЗАРБЛИГИ

Мисиров Комолиддин Мамасабирович -
Фискал институт Бухгалтерия
ҳисоби ва аудит кафедраси доценти, и.ф.д.

doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss3/a25

Аннотация. Ушбу мақолада экологик аудит дунё мамлакатларида барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш, атроф-муҳитга антропоген таъсирини камайтириш, экологик муаммоларни бартараф қилиш ва мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожланишида иқтисоди ривожланган давлатлар тажрибаларини ўрганилган.

Калит сўзлар: экология, атроф-муҳит, экологик иқтисод, экологик экспертиза, экологик назорат, аудит, экологик аудит ва экологик харажатлар аудити.